

MAJCHROWICZ, Bożena. Factors influencing decision making on donating organs for transplantation in the opinion of the respondents - study using the CAWI method. *Journal of Education, Health and Sport*. 2023;13(2):183-189. eISSN 2391-8306. DOI <https://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2023.13.02.026>
<https://apcz.umk.pl/JEHS/article/view/41311>
<https://zenodo.org/record/7491204>

The journal has had 40 points in Ministry of Education and Science of Poland parametric evaluation. Annex to the announcement of the Minister of Education and Science of December 21, 2021. No. 32343. Has a Journal's Unique Identifier: 201159. Scientific disciplines assigned: Physical Culture Sciences (Field of Medical sciences and health sciences); Health Sciences (Field of Medical Sciences and Health Sciences). Punkty Ministerialne z 2019 - aktualny rok 40 punktów. Załącznik do komunikatu Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 grudnia 2021 r. Lp. 32343. Posiada Unikatowy Identyfikator Czasopisma: 201159. Przynależność dyscypliny naukowej: Nauki o kulturze fizycznej (Dziedzina nauk medycznych i nauk o zdrowiu); Nauki o zdrowiu (Dziedzina nauk medycznych i nauk o zdrowiu). © The Authors 2022; This article is published with open access at License Open Journal Systems of Nicolaus Copernicus University in Torun, Poland Open Access. This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Noncommercial License which permits any noncommercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author (s) and source are credited. This is an open access article licensed under the terms of the Creative Commons Attribution Non commercial license Share alike. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>) which permits unrestricted, non commercial use, distribution and reproduction in any medium, provided the work is properly cited. The authors declare that there is no conflict of interests regarding the publication of this paper. Received: 10.12.2022. Revised: 21.12.2022. Accepted: 29.12.2022.

Czynniki wpływające na podjęcie decyzji o przekazaniu organów do przeszczepów w opinii ankietowanych – badanie metodą CAWI Factors influencing decision making on donating organs for transplantation in the opinion of the respondents - study using the CAWI method

Bożena Majchrowicz
bozenam4@op.pl
orcid.org/0000-0003-3202-1407
Instytut Ochrony Zdrowia, Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Przemysłu

Abstrakt

Wprowadzenie: Transplantacja narządów jest to zabieg przeniesienia żywych komórek, tkanek lub narządów w obrębie jednego organizmu lub między dwoma organizmami. Pomimo dużych osiągnięć transplantologii i podstaw prawnych regulujących zabiegi pobierania i przeszczepiania narządów i tkanek, ciągle występują trudności w przełamywaniu oporów społecznych i psychologicznych związanych z tą metodą leczenia, a odnoszących się do udzielania zgody na pobieranie narządów

Celem badania było określenie wiedzy na temat czynników wpływających na podjęcie decyzji o transplantacji narządów wśród ankietowanych.

Materiał i metody: Badanie przeprowadzono metodą CAWI, gdzie na podstawie specjalistycznych list mailingowych wysłano zaproszenia do losowo wybranej grupy respondentów, narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety własnego autorstwa. Udział w badaniu był anonimowy i dobrowolny.

Wyniki i wnioski: Respondenci posiadają wiedzę na temat transplantacji. 52,4% badanych zgodziłoby się, aby po śmierci pobrano od nich wszystkie narządy w celu ratowania życia innych ludzi, pozostała grupa była temu przeciwna. Akceptacja dawstwa narządów może mieć wpływ na rozwój transplantologii zwłaszcza dzięki jej zrozumieniu przez rodziny, które muszą podejmować decyzję w tym zakresie.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, wiedza, dawstwo narządów, czynniki wpływające na podjęcie decyzji,

Abstract

Introduction: Organ transplantation is a procedure of transferring living cells, tissues or organs within one organism or between two organisms. Despite the great achievements of transplantology and the legal basis regulating organ and tissue procurement and transplantation, there are still difficulties in overcoming social and psychological resistance related to this method of treatment and related to granting consent for organ donation.

The aim of the study was to determine the knowledge of the factors influencing the decision to transplant organs among the respondents.

Material and methods: The study was conducted using the CAWI method, where invitations were sent to a randomly selected group of respondents on the basis of specialized mailing lists, the research tool was a self-designed questionnaire. Participation in the study was anonymous and voluntary.

Results and conclusions: Respondents have knowledge about transplantation. 52.4% of the respondents would agree that all organs should be taken from them after death in order to save the lives of other people, the remaining group was against it. The acceptance of organ donation may have an impact on the development of transplantology, especially thanks to its understanding by families who have to make decisions in this regard.

Keywords: society, knowledge, organ donation, decision-making factors,

Wstęp

W każdej epoce i we wszystkich systemach filozoficzno-religijnych można dostrzec odmienny stosunek człowieka do kresu życia, czego wyrazem są zróżnicowane postawy i wyobrażenia na temat śmierci. Śmierć jest nieodłącznym elementem życia każdego człowieka, zjawiskiem powszechnym i niezmiennym, ale zawsze będącym złożoną reakcją relacji człowiek umierający i otoczenie: rodzina, przyjaciele, znajomi [1].

Transplantologia jest jedną z gałęzi medycyny, która dynamicznie się rozwija. Powodzenie przeprowadzanych zabiegów i duże zapotrzebowanie podkreślają wagę problemu. Prawidłowe funkcjonowanie każdego organizmu jest zależne od współdziałania wszystkich narządów i układów a ich niewłaściwe funkcjonowanie może doprowadzić do zaburzenia homeostazy. W celu uniknięcia takich sytuacji, które prowadzą najczęściej do obniżenia jakości życia pacjentów a nawet ich śmierci istotne często jest podjęcie odpowiednich kroków terapeutycznych jakim jest transplantacja [2]. Transplantacja, to skuteczna operacyjna metoda leczenia chorób przewlekłych, stanowi przedmiot zainteresowań transplantologii, szybko i intensywnie rozwijającej się w ostatnim okresie dziedziny medycyny. Zawiera w sobie ogromny potencjał, jakim jest ratowanie życia drugiego człowieka [3,4]

Transplantacja narządów stała się skuteczną metodą leczenia dla tych, którzy pozbawieni zostali możliwości korzystania z podstawowych funkcji życiowych i utracili szansę dalszego życia, chociaż wcześniej była niedoceniana, gdyż należała jeszcze do świata fikcji, do niedawna bez realnych perspektyw na przyszłość. Przeszczepianie narządów jest metodą ratowania życia wielu chorych, którzy potrzebują zdrowego narządu, aby żyć [5].

Transplantacja narządów jest to zabieg przeniesienia żywych komórek, tkanek lub narządów w obrębie jednego organizmu lub między dwoma organizmami. Dziedzina medycyny zajmująca się przeszczepianiem komórek, tkanek i narządów nazywana jest transplantologią. Przeszczepu komórek, tkanek i narządów można dokonać w obrębie danego organizmu, osobników tego samego gatunku bądź osobników różnych gatunków w taki sposób by przeniesione komórki, tkanki bądź narządy podjęły czynności życiowe i utrzymały zdolność odnowy w nowym organizmie zwanym biorcą. Dawcą komórek, tkanek oraz narządów może zostać żywy człowiek bądź osoba zmarła. W przypadku żywego dawcy używa się określenia - pobranie ex vivo, natomiast gdy dawcą jest osoba zmarła - pobranie ex mortus [6, 7,8].

Zagadnienie związane z pozyskiwaniem narządów ze zwłok jest od lat kontrowersyjne, ponieważ wymaga uzyskania świadomej zgody, dlatego najczęściej stosuje się dwa rozwiązania [8]. Model zgody wyraźnej (system opting in) polega na wykazaniu, że dana osoba już za życia wyraziła świadomą zgodę na bycie dawcą po swojej śmierci. Natomiast model zgody domniemanej (system opting out) zakłada przyzwolenie na wykorzystanie swoich narządów tuż po śmierci, o ile nie ma żadnych wyraźnych dowodów na to, że osoba zmarła nie wyraziła w trakcie życia świadomego sprzeciwu. Inaczej mówiąc, jeśli osoba żywa nie zgadza się, by być dawcą po swojej śmierci, powinna za życia wyrazić w tej sprawie sprzeciw. Może być to dokonane w takiej formie, w jakiej jest to określone przez prawo w danym państwie [9].

Mimo znaczących osiągnięć transplantologii i regulacji prawnych dotyczących pozyskiwania organów nadal występują trudności w przełamywaniu oporów społecznych i psychologicznych związanych z tą metodą leczenia. Lista oczekujących na przeszczepy zwiększa się szybciej niż liczba dawców a im dłużej pacjent czeka na przeszczep, tym mniej pozytywne są także jego rokowania. Organizacje pozyskujące organy i centra transplantacyjne próbują zająć się wspomnianym niedoborem na dwóch płaszczyznach: zarówno przez zwiększanie liczby dawców narządów, jak i zwiększanie liczby transplantacji, która jest dla pacjentów często jedyną szansą na powrót do normalnego funkcjonowania. Motywy postaw wobec transplantacji są jednak różnorodne. Za fundamentalne uznaje się chęć wcześniejszego posiadania wiedzy o intencjach zmarłego oraz prośbach pozostałych członków rodziny [10,11].

Badanie czynników warunkujących zachowania prospołeczne ma długą tradycję. Wyrażenie zgody na pobranie narządów od zmarłej osoby bliskiej stanowi szczególnie przypadek, w którym mogą prowadzić osoby do zachowań altruistycznych w bolesnych sytuacjach. W tym sensie pomaganiem innym poprawiłoby radzenie sobie poprzez złagodzenie negatywnego afektu związanego z cierpieniem, zwiększenie poczucia własnej skuteczności, poprawę integracji społecznej i odzyskanie sensu życia po utracie osoby najbliższej [12].

Celem badania było określenie wiedzy na temat czynników wpływających na podjęcie decyzji o transplantacji narządów wśród ankietowanych.

Material i metody: Ankietyzację prowadzono wśród 500 respondentów metodą CAWI, gdzie na podstawie specjalistycznych list mailingowych wysłano zaproszenia do losowo wybranej grupy respondentów. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety własnego autorstwa, składający się z 25 pytań zamkniętych, które dotyczyły wiedzy na temat czynników wpływających na podjęcie decyzji o pobraniu narządów do przeszczepu oraz części zawierającej dane socjodemograficzne. Udział w badaniu był anonimowy i dobrowolny. W trakcie analiz dla zmiennych zbudowanych na skalach nominalnych wykorzystano test Chi-kwadrat jak również miary symetryczne Phi oraz V Kramera informujące o sile związku, natomiast dla zmiennych porządkowych posłużono się współczynnikami korelacji Tau-b Kendalla (dla tabel z taką samą liczbą kolumn i wierszy) oraz Tau-c Kendalla (dla tabel z różną liczbą kolumn i wierszy). Poziom prawdopodobieństwa testowego „p” szacowany był metodą asymptotyczną oraz dokładniejszą – Monte Carlo (szczególnie zalecana w przypadku nielicznych prób oraz gdy np. nie są spełnione warunki stosowania testu Chi-kwadrat). Hipotezę zerową mówiącą o braku związku między zmiennymi odrzuca się wówczas, gdy wartość prawdopodobieństwa

testowego „p” jest mniejsza lub równa 0,05. Obliczenia wykonano za pomocą pakietu statystycznego SPSS 27.0 wraz z modulem Exact test.

Wyniki

W badaniu uczestniczyło 500 respondentów. Mężczyźni stanowili 52,0% ankietowanych (n=260) natomiast kobiety 48,0% (n=240). Średnia wieku badanych wynosiła 31,55 +/- 11,9 a średnia liczba osób zamieszkujących gospodarstwo domowe respondentów to 3,53 +/- 1,4 osób. Spośród badanej grupy 25,8% stanowili uczniowie/studenci, 57,4% osoby pracujące, 12,4% osoby bezrobotne. Pozostali uczestnicy to emeryci i renciści (4,4%). 31,4% ankietowanych zamieszkiwało wieś a 68,6% miasto.

85,2% respondentów posiadało wiedzę, że transplantacja to przeszczepianie tkanki lub całego narządu. Tylko 6,2% stwierdziło, że osoby z najbliższego otoczenia miały do czynienia z transplantacją lub na nią oczekiwano. Tylko 41,6% respondentów rozmawiało ze swoimi bliskimi na temat transplantacji i przekazało im swoją opinię w tym zakresie. 59,6% badanych uważało, że zgon człowieka następuje dopiero wówczas, gdy przestaje pracować mózg i ustaje bicie serca natomiast pozostali (40,4%), że wtedy, gdy w sposób nieodwracalny przestaje pracować jego mózg, pomimo, że jeszcze bije serce. Zdaniem ankietowanych o pobieraniu narządów od osoby zmarłej ostatecznie powinno decydować prawo (20,2%) i zgoda rodziny (79,8%). 52,4% badanych zgodziłaby się, aby po śmierci pobrano od nich wszystkie narządy w celu ratowania życia innych ludzi, pozostała grupa była temu przeciwna (n=238). Kolejne pytanie kwestionariusza ankiety dotyczyło zgody na pobranie narządu lub jego części za życia respondentów. Aż 82,0% była temu przeciwna. Tylko 18,0% ankietowanych wypowiedziało się w tej kwestii pozytywnie. Według ankietowanych edukacja na temat transplantacji powinna być prowadzona w domu 16,0%, w szkołach 45,0% oraz zdaniem 35,4% w mediach takich jak prasa, radio, telewizja. Pozostali badani stwierdzili, że nie ma takiej potrzeby, aby poszerzać wiedzę w tym zakresie.

Na pytanie, co jest powodem braku akceptacji oddania własnych narządów po śmierci ankietowani odpowiedzieli, że nieznanomość problemów medycznych np. niezrozumienie co oznacza śmierć (9,6%), brak zaufania do personelu medycznego 15,0%, przekonania religijne 8,5%, obawa przed reakcją otoczenia 6,8%, względy emocjonalne – strach, lęk 18,4% czy obawa przed nieuczciwym wykorzystaniem pobranego narządu 22,0%. Brak zgody na oddanie narządów wynikał między innymi z obawy respondentów o własne zdrowie 40,0%.

Badani, którzy są zdania, że zgon człowieka następuje wtedy, gdy w sposób nieodwracalny przestaje pracować jego mózg, pomimo, że jeszcze bije serce częściej od pozostałych zgodziliby się, aby po ich śmierci pobrano wszystkie narządy w celu ratowania życia każdej potrzebującej osoby. Najbardziej zgodę na transplantację dla każdej osoby potrzebującej wyrazili ankietowani, którzy nie są w stanie określić, kiedy następuje moment śmierci człowieka. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku (V-Kramera 0,189, Chi kwadrat 17,779) – Tabela nr 1.

Tabela nr 1. Znaczenie wiedzy na temat definicji śmierci a zgoda na dawstwo narządów

	Które z twierdzeń lepiej oddaje Pana/Pani	Ogółem
--	---	--------

		przeświadczenie o momencie śmierci człowieka?				
		Zgon człowieka następuje wtedy, gdy w sposób nieodwracalny przestaje pracować jego mózg, pomimo, że jeszcze bije serce	Zgon człowieka następuje dopiero wówczas, gdy przestaje pracować mózg i ustaje bicie serca	Trudno powiedzieć		
Czy zgodziłby Pan/i, aby po śmierci pobrano od Pana/Pani narządy w celu ratowania życia innych ludzi? (wszystkie odpowiedzi: Zdecydowanie tak, każdemu potrzebującemu)	Tak	n	101	146	15	262
		%	65,6%	49,0%	31,3%	52,4%
	Nie	n	53	152	33	238
		%	34,4%	51,0%	68,8%	47,6%
Ogółem		n	154	298	48	500
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
V Kramera	0,204	20,728 ^a	2	0,000	0,000 ^b	
współczynnik	wartość	Chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne

Ankietowani przebywający na emeryturze częściej niż pozostali badani zgodziliby się aby po ich śmierci pobrano wszystkie narządy dla każdego potrzebującego. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku. Płeć nie różnicuje istotnie statystycznie zgody na oddanie po śmierci własnych narządów każdej osobie potrzebującej. Badani, którzy nie zgodziliby się, aby po ich śmierci pobrano wszystkie narządy dla każdego potrzebującego w większym stopniu niż pozostali są zdania, że zgoda rodziny powinna decydować o pobieraniu narządów od zmarłej osoby. Zależność jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku (ϕ 0,180, Chi kwadrat 16,253).

Dyskusja

Celem niniejszego badania było określenie wiedzy na temat czynników wpływających na podjęcie decyzji o transplantacji narządów wśród ankietowanych. 85,2% respondentów posiadało wiedzę na temat transplantacji a 6,2% stwierdziło, że osoby z najbliższego otoczenia miały wykonany zabieg transplantacji lub na nią oczekiwało. Zdaniem ankietowanych o pobieraniu narządów od osoby zmarłej ostatecznie powinno decydować prawo (20,2%) i zgoda rodziny (79,8%). Podobne wyniki uzyskano w innym badaniu, gdzie niemal wszyscy respondenci (98,0%) wyrażają zgodę na przeszczep komórek, tkanek i narządów, jeśli zostały one pozyskane od żywych dawców. Spośród badanych 66,0% wyraziłoby zgodę na oddanie szpiku, a 26,0% wyraziłoby zgodę tylko w określonych sytuacjach. Większość respondentów deklarowała, że do oddania narządów zachęca ich możliwość niesienia pomocy innym ludziom (56,0%), natomiast odmowa wynika z obawy przed poddaniem się zabiegom medycznym (13,0%) [13]. W badaniu hiszpańskim przychylny stosunek do dawstwa własnych narządów wśród ankietowanych wyniósł 53,0%. Zmiennymi psychospołecznymi wpływającymi na postawę były głównie: poruszanie tematu dawstwa z rodziną ($p < 0,001$) lub przyjaciółmi. Ankietowani w wieku powyżej 65 lat mają raczej niechętny stosunek do dawstwa własnych narządów [14,15].

Inne badania dowiodły, że zgoda na dawstwo po śmierci mózgu wyniosła 68,9%, a na dawstwo po śmierci krążeniowej 56,5% ($p < 0,0001$). Pochodzenie etniczne pacjenta, znajomość życzeń pacjenta oraz zaangażowanie personelu medycznego w oddanie narządów były silnie związane ze zgodą ($p < 0,0001$). Brak wiedzy na temat dawstwa narządów i związanego z tym procesu był często zgłaszany w różnych badaniach jako bariera. Uczestnicy często odwoływali się do „miejskich mitów” lub dyskutowali o tym, jak darowizny były przedstawiane w fikcyjnych programach telewizyjnych. Wiele osób wspomniało, że chciałoby uzyskać więcej informacji na temat procesu darowizny. Decyzja o oddaniu narządów jest złożona i oparta w dużej mierze na osobistych przekonaniach. Istnieją pewne czynniki, takie jak przekonania religijne i kulturowe, które wydają się trudne do rozwiązania i często są wymieniane jako powody odmowy oddania krwi. W niniejszym przeglądzie badań jakościowych wykazano, że często wiążą się one z bardziej złożonymi kwestiami, takimi jak brak zaufania do systemu medycznego, niezrozumienie postaw religijnych i nieznanie procesu dawstwa. Interwencje mające na celu lepsze zaangażowanie społeczności, w tym grup znajdujących się w

niekorzystnej sytuacji i mniejszości, w celu budowania zaufania i dostarczania informacji stanowią obiecujące możliwości promowania dawstwa narządów w przyszłości [5,11,16].

W badaniu własnym 52,4% respondentów zgodziłaby się, aby po śmierci pobrano od nich wszystkie narządy w celu ratowania życia innych ludzi, pozostała grupa była temu przeciwna a powodem braku akceptacji były min przekonania religijne 8,5% czy brak zaufania do personelu medycznego 15,0%. Literatura przedmiotu podaje, że również cechy społeczno-demograficzne i uwarunkowania kulturowe mają wpływ na opinie o dawstwie narządów. Płeć może mieć istotne znaczenie w opinii o transplantacji – ludzie kochają oddaliby narządy osób bliskich do przeszczepu, ale człowiek ma prawo wyboru i może sam decydować o przeznaczeniu swoich narządów zarówno za życia, jak i po śmierci [10]. Rodziny, które prowadziły w swoim środowisku więcej rozmów na temat dawstwa narządów, były bardziej skłonne do oddania podobnie jak rodziny tych, którzy zostali wpisani na listę oczekujących na pobranie [17].

W przeglądzie literatury przeprowadzonym przez innych autorów zidentyfikowano kilka istotnych czynników wpływających na decyzje rodziny, w tym wcześniejszą wiedzę o życzeniach zmarłego (np. noszenie przy sobie karty dawcy), obecność w chwili urazu dawcy, zrozumienie testów śmierci pnia mózgu, „osobiste uświadomienie sobie” śmierci i związane z nią szpitale czynniki (np. informacja, komunikacja i opieka) [18]. Spośród respondentów w badaniu własnym posiadających rodzinę 48,0% rozmawiało na temat oddania narządów do transplantacji. Stwierdzono, że rozmowa na ten temat miała korzystny wpływ na postawę w porównaniu z sytuacją, gdy tego nie robiono co potwierdziły inne badania [19]. Wynika z nich również, że zidentyfikowano znaczące międzynarodowe dowody na istnienie „modyfikowalnych czynników” w ramach podejścia rodzinnego, które mogą zwiększać liczbę wyrażen zgody i dawstwa, i które są niezależne od jakichkolwiek konkretnych ram prawnych dotyczących zgody. W szczególności umiejętności komunikacji z rodziną, czas tej rozmowy może mieć znaczący wpływ na wyrażenie zgody na pobranie a tym samym liczbę narządów do przeszczepu [20].

Badania Stadlbaueri wsp. oraz Sharif wykazały, że wśród nastolatków wiedza na temat dawstwa narządów jest niewielka. Mniej niż 60% ankietowanych uważa, że dana osoba nie żyje, gdy stwierdza się śmierć mózgu. 84,6% zezwoliłoby na pobranie narządów po śmierci mózgu dla siebie, ale tylko 69% zezwoliłoby na pobranie narządów po śmierci mózgu dla bliskiego krewnego. 93,7% zaakceptowałoby narząd od dawcy, gdyby go potrzebowało. Dyskusje rodzinne, a nie dyskusje szkolne, wpłynęły na wiedzę na temat dawstwa narządów, odsetek respondentów, którzy mają zdecydowane zdanie na temat dawstwa narządów oraz odsetek deklarujących tę opinię co potwierdziły badania własne. Wiek, płeć, narodowość i wyznanie również wpływały na wiedzę i stosunek do dawstwa narządów [21,22]. Większość rodzin (89,2%) była otwarta na prośbę o dawstwo narządów, niezależnie od ich ostatecznej decyzji dotyczącej dawstwa [23]. Analiza przeprowadzona przez innych autorów wskazuje, że podejmowanie decyzji w sprawie dawstwa narządów od zmarłego jest złożonym procesem, ponieważ w większości przypadków zaangażowanych było wielu członków rodziny, a interakcja miała miejsce przed podjęciem ostatecznej decyzji. Badanie wyjaśnia podejmowanie decyzji podczas procesu dawstwa narządów od zwłok, badając doświadczenia rodzin. Zaleca się dalsze badania w celu zebrania dowodów dotyczących czynników i dynamiki rodziny, w tym złożoności samej procedury dawstwa narządów [24,25].

Podsumowanie

Zwiększanie poziomu edukacji społeczeństwa na temat transplantacji jest ważnym elementem w rozwoju transplantologii. Zainteresowanie społeczeństwa dawstwem organów i wykorzystaniem wszystkich źródeł informacji może pomóc w podjęciu stosownych decyzji. Analiza czynników wpływających na podjęcie decyzji o przekazaniu narządów do transplantacji może mieć znaczący wpływ na opinię społeczną. Wydaje się jednak, że należy na ten temat rozmawiać w szczególności z rodziną i najbliższymi, ponieważ odbycie rozmów rodzinnych, było pozytywnie związane z wiedzą i postawą wobec dawstwa narządów. Programy edukacyjne stymulujące rodzinne dyskusje na temat dawstwa narządów mogą być obiecującą strategią poszerzania wiedzy w tym zakresie.

Bibliografia

1. Guzowski A., Krajewska-Kułak E., Kułak W, Sarnacka E, Cybulski M. Współczesne postawy wobec śmierci i umierania. The current attitudes toward death and dying. *Medycyna Paliatywna* 2013; 5(4): 163–170
2. Majchrowicz B. Transplantation in the opinion of operating nurses. *Journal of Education, Health and Sport*. 2022;12(11):75-82. DOI <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2022.12.11.010>
3. Smoleń E, Budzińska K, Ścieranka M, Mazur A, Lisowska D. Samoocena wiedzy studentów dotycząca transplantacji i zapotrzebowanie na działania promujące przeszczepianie narządów. Self-assessment of students' knowledge about organ transplants and the need for action promoting the same. *Hygeia Public Health* 2018, 53(3): 313-319

4. Makara-Studzińska M, Kowalska A, Jakubowska K. Poziom wiedzy oraz opinie pielęgniarek na temat transplantacji organów. *Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu*, 2012, Tom 18, Nr 1, 31-36
5. Majchrowicz B, Kalita K. Attitudes of selected social groups towards their informed consent to harvesting organs for transplantations. *Przegląd Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego i Narodowego Instytutu Leków w Warszawie Rzeszów* 2012, 1, 86–97
6. Nogal H., Wiśniewska E., Antos E., Zarys historyczny dynamiki rozwoju i transplantologii klinicznej, *Polski Przegląd Nauk o Zdrowiu* 1 (46), 2016.
7. Olejniczak E., Kukiela B., Medialny obraz transplantacji ex mortuo a przepisy prawa. *Folia Linguistica*, 46: 86–102, 2012.
8. Ziemia K, Gasik R, Wanot B. Transplantacje narządów jako ważny problem społeczny i etyczny. *Problemy zdrowia publicznego* ; T. 1 ; s. 58-77 DOI:10.16926/pzp.1.2020.05
9. Kimszal E. Zespół transplantacyjny – rola pielęgniarki anestezjologicznej. *Transplantation team – the role of anesthesiological nurse PIELĘGNIARSTWO POLSKIE NR 2 (76) 2020* DOI: <https://doi.org/10.20883/pielpol.2020.14>
10. Białek K. Dlaczego zgadzamy się na transplantację? Czynniki wpływające na podjęcie decyzji o przekazaniu organów. *Why Do We Agree to Organ Donation? Factors of Transplantation Decision Making. Piel. Zdr. Publ.* 2016, 6, 2, 159–164 DOI: 10.17219/pzp/60917
11. Majchrowicz B., Tomaszewska K., Guty E. Societal attitudes toward death and awareness of death confirmation: an internet survey. *Medical Science Pulse* 2021 (15) 3; 31-37 DOI: 10.5604/01.3001.0015.2816
12. López JS, Soria-Oliver M, Aramayona B, García-Sánchez R, Martínez JM and Martín MJ (2018) An Integrated Psychosocial Model of Relatives' Decision About Deceased Organ Donation (IMROD): Joining Pieces of the Puzzle. *Front. Psychol.* 9:408. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00408
13. Milaniak I, Rużyczka EW, Przybyłowski P. Factors Influencing Decision Making About Living Donation Among Medical Students. *Transplant Proc.* 2020 Sep;52(7):1994-2000. doi: 10.1016/j.transproceed.2020.03.049. Epub 2020 Jul 24. PMID: 32718747.
14. Febrero B, Almela-Baeza J, Ros-Madrid I, Arias JA, Ruiz-Manzanera JJ, Jiménez-Mascuñán MI, Ramírez P. The New Age of Organ Donation-What Factors Have an Influence on the Attitude of Older People? An Attitudinal Survey in Southeastern Spain. *Int J Environ Res Public Health.* 2022 Jul 12;19(14):8524. doi: 10.3390/ijerph19148524. PMID: 35886383; PMCID: PMC9316408.
15. Hulme W, Allen J, Manara AR, Murphy PG, Gardiner D, Poppitt E. Factors influencing the family consent rate for organ donation in the UK. *Anaesthesia.* 2016 Sep;71(9):1053-63. doi: 10.1111/anae.13535. Epub 2016 Jul 20. PMID: 27440055.
16. Michelle J. Irving, Allison Tong, Stephen Jan, Alan Cass, John Rose, Steven Chadban, Richard D. Allen, Jonathan C. Craig, Germaine Wong, Kirsten Howard, Factors that influence the decision to be an organ donor: a systematic review of the qualitative literature, *Nephrology Dialysis Transplantation*, Volume 27, Issue 6, June 2012, Pages 2526–2533, <https://doi.org/10.1093/ndt/gfr683>
17. Siminoff LA, Gordon N, Hewlett J, Arnold RM. Factors Influencing Families' Consent for Donation of Solid Organs for Transplantation. *JAMA.* 2001;286(1):71–77. doi:10.1001/jama.286.1.71
18. Miller C, Breakwell R. What factors influence a family's decision to agree to organ donation? A critical literature review. *London J Prim Care (Abingdon).* 2018 Apr 23;10(4):103-107. doi: 10.1080/17571472.2018.1459226. PMID: 30083243; PMCID: PMC6074665.
19. Febrero B, Almela J, Febrero R, Ríos A, González MR, Gil PJ, Ferreras D, Ros I, Ramírez P, Parrilla P. Importance for the Elderly of Discussion in the Family and Society About Attitude Toward Organ Donation. *Transplant Proc.* 2018 Mar;50(2):523-525. doi: 10.1016/j.transproceed.2017.09.056. PMID: 29579841.
20. Simpkin AL, Robertson LC, Barber VS, Young JD. Modifiable factors influencing relatives' decision to offer organ donation: systematic review. *British Medical Journal* 2009; **339**: b991.
21. Stadlbauer, V., Zink, C., Likar, P. *et al.* Family discussions and demographic factors influence adolescent's knowledge and attitude towards organ donation after brain death: a questionnaire study. *BMC Med Ethics* **21**, 57 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12910-020-00499-x>
22. Sharif A. Risk Aversion, Organ Utilization and Changing Behavior, *Transplant International* 35/2022 <https://www.frontierspartnerships.org/articles/10.3389/ti.2022.10339> DOI=10.3389/ti.2022.10339
23. Bookholane, H, Michaelides, A, Prins, L, Steenkamp, L, Gili, B, McCurdie, F, Human, L, Thomson, D. Factors influencing consent rates of deceased organ donation in Western Cape Province, South Africa. *SAMJ: South African Medical Journal*, 110(3), 2020; 204-209. <https://dx.doi.org/10.7196/samj.2020.v110i3.14227>
24. Saxena D, Yasobant S, Trivedi P, Bhavsar P. Complexity of Decision-Making!: Case Studies of Cadaveric Organ Donations in Ahmedabad, India. *Risk Manag Healthc Policy.* 2022;15:2147-2154 <https://doi.org/10.2147/RMHP.S376879>

25. Vanholder, R., Domínguez-Gil, B., Busic, M. *et al.* Organ donation and transplantation: a multi-stakeholder call to action. *Nat Rev Nephrol* **17**, 554–568 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41581-021-00425-3>